

Drinóczi Tímea

A gazdasági alkotmány

**A gazdasági alkotmány elmélete és összetevői
a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel
a gazdasági alapjogokra**

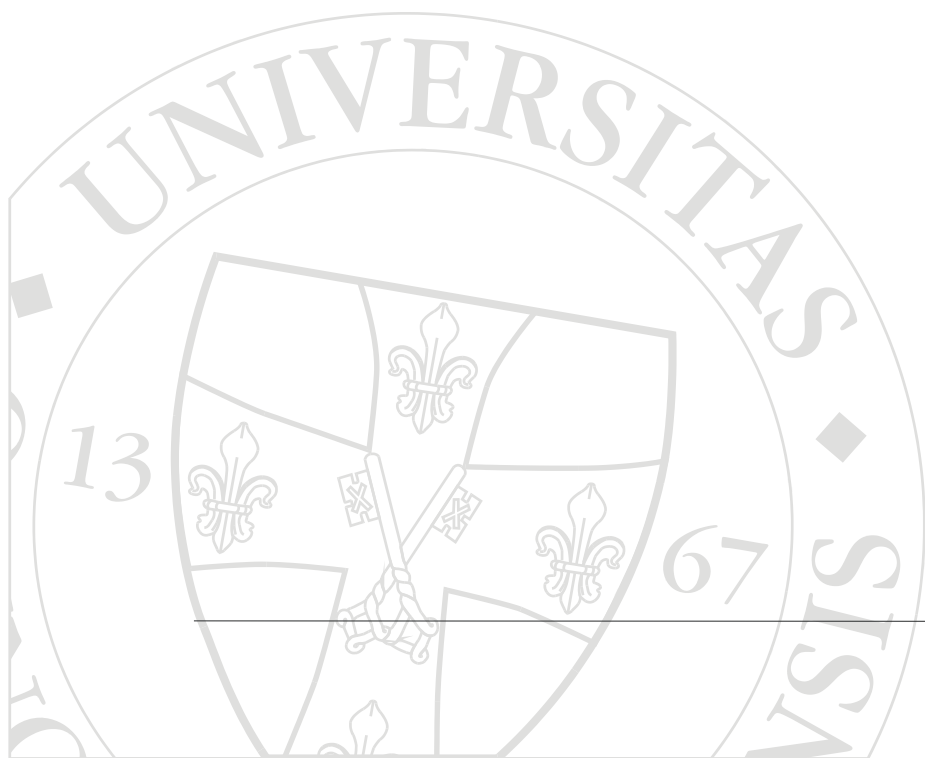
PhD értekezés tézisei

Témavezető

Dr. Kiss László

alkotmánybíró, egyetemi tanár
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola – Közjogi program

2005

Bevezetés

1. Az értekezés témája és a témaválasztás indokai

Az állam társadalmi rendeltetése korszakunkban a globalizációhoz való alkalmazkodás, ide értve mind az európai integrációs, mind a gazdasági globalizációs kihívásokra és egyéb, környezeti, egészségügyi veszélyekre, fenyegetésekre, valamint a szociális integráció minél magasabb fokának elérésére adandó válaszokat. A gazdasági területén az állam feladata a szerepvállalásától függ, vagyis az állam és a gazdaság kapcsolatának vizsgálatakor feltétlenül figyelembe kell venni az alkotmány gazdasági rendre vonatkozó rendelkezéseit. Az állami szerepvállalással kapcsolatos jogi szabályozás tartalma, mélysége ugyanis az alkotmányban rögzített gazdasági modell konkrét formájától függ. Az állami feladatok megvalósítása tehát megköveteli az állam gazdasági szerepe fő irányainak előzetes tisztázását. Azért csak a fő irányok előzetes tisztázása követelhető meg, mert egyrészt alaptörvényi szinten bizonyos alapelveket minden állam esetében szükséges rögzíteni, amely azt is garantálja, hogy a gazdaság- és társadalompolitika változása alkotmányi keretek között marad. Adott állam pedig a szerepvállalásának megfelelően alakítja ki a vonatkozó részletszabályokat, amelyek – a választásnak megfelelően – lehetnek a magánviszonyokba jobban behatolók, illetve kevésbé beavatkozó jellegűek is. Ezeknek jogok formájában történő megfogalmazása alkotmányi szinten éppen e beavatkozás miatt mindenképpen indokolt. A piacgazdaságban ilyenként lehet meghatározni a gazdasági jogok elismerését, a tulajdon védelmét és a foglalkozás szabadsága feltételeinek biztosítását, a verseny védelmét. A témakörhöz tartozik továbbá a közpénzügyek alapvető alkotmányi szabályainak a rögzítése, valamint a meghatározott társadalmi rétegek szociális biztonságának megteremtése és védelme. Ezek az elemek összefoglaló névvel a gazdasági alkotmány elnevezéssel illelhetők, amely megvalósulása esetén a piacgazdaságban a gazdasági érdekek biztosítottak és védettek lesznek, a beruházási hajlam – az előreláthatóság és a kiszámíthatóság miatt – erősödhet, és az állam szociális feladatvállalásai teljesülhetnek.

A gazdasági alkotmány alkotmányjogi szempontú vizsgálatát különösen a magyar Alkotmány rendelkezései, illetve az alkotmánybírói határozatok indokolják, amelyek határozott gazdasági alkotmány koncepció nélkül értelmezik az alaptörvényt. Jelentős impulzust jelent továbbá hazánk uniós csatlakozása, illetve az uniós alkotmányozási folyamat is, amely eredményeként az európai állam- és kormányfők elfogadták az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződést (a továbbiakban EASZ), és ratifikációs eljárásra bocsátották. Ennek következtében a magyar alkotmányjognak is figyelemmel kell lennie az Unió Alkotmányára, illetve az abból származó kötelezettségekre. Végül megemlítendő az új Alkotmány megalkotásának igénye, amely 1990 óta időszakonként napirendre kerül, és amely gazdasággal összefüggő része hasznosíthatja egyrészt a gazdasági alkotmánnyal, annak részaspektusaival, illetve az alkotmány gazdaságpolitikai semlegességével kapcsolatos elméleti és gyakorlati álláspontokat. Véleményem szerint e törekvésnek másrészt figyelemmel kellene lennie az európai alkotmányozási folyamatok eredményeként lesűrhető tapasztalatokra, vagyis arra, hogy az alaptörvények gazdasági alkotmányi része bővül nemcsak a gazdasági rend konkrét meghatározása, hanem a gazdasági alapjogok tekintetében is. Hasznosíthatók lehetnek az ugyancsak összehasonlító elemzés során feltárható pénzügyi alkotmányi rendelkezések is.

Az értekezésben a gazdasági alkotmány alkotmányjogi szempontú vizsgálatával a Magyar Köztársaság tekintetében alapvetően a gazdasági alapjogok, illetve a háttérüket képező

piacgazdaság alkotmányjogi szempontú megközelítésére törekvő. A gazdasági alkotmány elemei közül tehát a tulajdon, a munka – helyesebben foglalkozás – alkotmányára, illetve a piacgazdaság alkotmányi tételére terjed ki az elemzés.

A gazdasági alkotmány fogalmára, tartalmára vonatkozó kutatás némi „piacgazdaságtani” ismeret felidézését követeli meg, amely majd a gazdasági alapjogok alapjogi rendszerben történő elhelyezéséhez és elemzéséhez is segítséget nyújt. Az *első részben* [A) pont] tehát a gazdasági rend, gazdasági rendszer fogalmakat tisztázom, illetve bemutatom a piacgazdaság főbb jellemzőit. Az értekezés e részében *nem vállalkoztam arra*, hogy a közgazdaságtani szakirodalommal vitába szálljak, azzal kapcsolatban mélyreható elemzést végezzek. A gazdaságtani *alapvetés* mindazonáltal *dogmatikailag elvezet* a szociális piacgazdaság elméletének kialakulásához, illetve fogalmának és tartalmának meghatározásához. A *szociális piacgazdaság elméletének* elemzését az indokolja, hogy a gazdasági alkotmány koncepciót kialakító freiburgi iskola hívei e gazdasági rendszert vélték megfelelőnek a háború utáni Németország gazdasága számára, és a gazdasági alkotmány koncepció is e köré szerveződött. Különösen *aktuálissá* teszi a téma tárgyalását az a *kettős tény*, hogy a magyar Alkotmány preambuluma, illetve az EASZ célkitűzései e fogalmat magukban foglalják. Az alkotmányi rendelkezéseket figyelembe véve a gazdasági alkotmány fogalmának két vertikális – uniós és tagállami – értelmezési vetülete határozható meg.

Az értekezés második részében a gazdasági *alkotmány fogalmát* és *összetevőit* alapvetően alkotmányi síkon elemzem [B) pont]. Mivel azonban a gazdasági alkotmány koncepciója nemzetgazdaságtani értelemben alakult ki, és a tág, jogi értelemben történő meghatározása *három* – közösségi, alkotmányi és jogági – *horizontális szinten* értelmezendő, szükséges e megközelítéseket is meghatározni, és azokról leválasztani a gazdasági alkotmány alkotmányjogi fogalmát. Következésképpen egyrészt *ismertetem* a *gazdasági alkotmányra* vonatkozó különféle *elméleteket*, másrészt kimutatom azokat a vonatkozásokat, amelyek nem indokolják e felfogások gazdasági alkotmányként történő megfogalmazását. Az elnevezéstől való „megfosztás” miatt új meghatározásokat, kategóriákat vezetek be, ami viszont nem jelenti azt, hogy az eredetileg kialakult tartalmat is meg kívánom változtatni.

Az alkotmány *gazdaságpolitikai semlegességének elve* a kontinentális jogrendszerekben bekövetkezett alkotmányozástól napjainkig igen lényeges kérdést vet fel: megfogalmazódik-e az alkotmányban valamilyen meghatározott gazdasági modell, vagy sem. A *német jogirodalom* a gazdaságpolitikai semlegességet a gazdasági alkotmány problematikájával együtt tárgyalja, és a *vita* eredetileg alapvetően a körül *folyt*, hogy létezik-e egyáltalán gazdasági alkotmány. A téma *magyar* vonatkozásban azért *jelentős*, mert a magyar Alkotmánybíróság a gazdasági alkotmányra, pontosabban az alkotmány gazdaságpolitikai semlegességére vonatkozó német alkotmányértelmezést – amelyet egyébként már a kialakulásakor vitattak, majd meghaladtak – a működése kezdetén átvette, és azóta sem revideálta.

A dolgozat *harmadik részében* [C) pont] a gazdasági alkotmány részét képező *gazdasági alapjogok* fogalmának, rendszerének, funkciójának és tartalmának *dogmatikai kidolgozását* végzem el. Erre azért van szükség, mert a gazdasági alapjogok alkotmányjogi elmélete a kezdetekben a szakjogági elnevezésekből, definíciókból, tartalmi elemekből táplálkozott. Az alkotmányjognak azonban ki kell dolgoznia a *saját fogalomrendszerét*, amely az alkotmány jogállambeli helyéből, fogalmából és funkciójából, illetve az egyes alkotmányi intézmények, értékek és alapjogok speciális tartalmából és funkciójából adódóan más jogágakétól eltér.

Az *alapjogok elemzés során* alapvetően a magyar Alkotmányban rögzített alapjogokra koncentrálok. Ennek eredményes és hatékony vizsgálatához azonban szükségessé vált az *alapjogok érvényesíthetősége elméletének* kidolgozása és a közjogi alanyi jog meghatározása. Ezekhez Georg Jellinek és Robert Alexy státusztanát vettem alapul, amelyek alapján kidolgozhatóvá vált a közjogi alanyi jog fogalma és értelmezésének két szintje, amihez a nemzetközi szférában való érvényesíthetőség is kapcsolódik. E kidolgozott elmélet kettős gyakorlati hatással is rendelkezik: az alkotmányok alapjog érvényesítésére vonatkozó rendelkezései (például a magyar Alkotmány 70/K. §) értelmezéséhez használható, illetve segítséget nyújthat az alkotmányban található gazdaság alapjogok rendszertani elemzéséhez is.

A fentiek figyelembe vételével kialakítható a *Magyar Köztársaság új gazdasági alkotmánya*, amely véleményem szerint *tartalmazhatná* egyrészt az EASZ által befolyásolt, meghatározott

gazdasági rendre vonatkozó alkotmányi elvet, amit egyébként az új alkotmányok is megfogalmaznak, másrészt a gazdasági alapjogok kidolgozott dogmatikájának megfelelő szöveget, illetve a pénzügyi alkotmányt. Ezekre vonatkozóan konkrét szabályozási szövegtervezetet fogalmazok meg az értekezés összefoglalásaként. E szövegtervezet és a hozzá kapcsolódó indokolás foglalja magában a kutatásaimból levonható tudományos eredmények összegzését és azok gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségeit.

2. Az értekezés szerkezete és a kutatás módszere

Az értekezés három részből áll, amely közül az *első* olyan *elméleti jellegű bevezetést* tartalmaz, amely a másik két egység megértéséhez *nélkülözhetetlen*. A dolgozat *két fő témaköre* – a gazdasági alkotmány elmélete, és a gazdasági alkotmány összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra – *két fejezetben* kerül tárgyalásra, oly módon, hogy mindegyik rész *kezdetén dogmatikai jellegű elemzés* található, amit a *magyar sajátosságok* kibontása követ.

Ebből következik, hogy az értekezésben jelen van a *leíró* módszer, a *dogmatikai* alapú szintézis és következtetés módszere. Ezeket túl törekedtem az Alkotmány rendelkezéseinek, az alkotmánybírói, illetve szakirodalmi álláspontok értékelésére, *kritikájára*. Igyekeztem az Alkotmány rendelkezéseinek lehetséges alternatív értelmezésére és új szövegének megfogalmazására, illetve az alkotmánybírói eltérő szerepvállalására *javaslatokat* tenni. A *jog-összehasonlítás* módszere alapvető eszközként jelenik meg az értekezés egészében. A gazdasági alkotmány eltérő koncepcióinak kidolgozása, az alkotmány gazdaságpolitikai semlegessége elméletének elemzése is elsődlegesen a német irodalmon nyugszik. Ennek oka egyrészt az, hogy a gazdasági alkotmány koncepciójának kialakulása a német közigazdászok és jogászok nevéhez köthető, másrészt ezt indokolja a magyar jogrendszer alapvetően kontinentális, ezen belül német jogi irányok általi meghatározottsága. A kontinentális jogrendszerek szinte kizárólagos alapul vételét annak a szempontnak a figyelembe vétele igazolja, hogy a téma alkotmányjogi megközelítése az összehasonlító elemzésből kizárja az írott alkotmánnyal nem rendelkező államokat, és azokat az országokat is, amelyek alkotmánya régi és alapvetően rigid, mivel ezek nem tudtak alkotmányi szinten alkalmazkodni a társadalmi-gazdasági változásokhoz, az igazodás tehát csak az alkotmányértelmezésekben ragadható meg, ami azonban alkotmánykötött. A gazdasági alkotmány alkotmányjogi megközelítése, figyelemmel az európai alkotmányozási folyamatra, kétszintű, vagyis vonatkozik mind az EASZ, mind a tagállami alkotmányok gazdaságot érintő rendelkezéseire. Emiatt a magyar gazdasági alkotmány hiányosságainál (pénzügyi alkotmány), illetve egyes vizsgált összetevőinél (piacgazdaság, tulajdonalkotmány, munkaalkotmány) elengedhetetlen utalni a releváns külföldi, illetve szupranacionális alkotmányi rendelkezésekre. A dolgozatban a *történeti* módszert annyiban alkalmazom, amennyiben az egyes koncepciók, illetve az Alkotmány releváns rendelkezéseinek elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges.

A gazdasági alkotmány még az *alkotmányjogi megközelítés* számára is *hatalmas* és szerteágazó területet jelent, ami nem teszi lehetővé az összes elem részletes vizsgálatát. Az értekezés magyar vonatkozásokat tárgyaló részében ezért *kizárólag* az Alkotmány preambuluma szociális piacgazdaságra vonatkozó részét, a piacgazdaságot, a tulajdoni formák egyenjogúságát, egyenlő védelmét, valamint a vállalkozás és a verseny szabadságát megfoglalkozó 9. §-t, a tulajdonhoz való jogot deklaráló 13. §-t, és az általam foglalkozás szabadságának elnevezett alapjogról és állami feladatról szóló 70/B. §-t elemzem. A gazdasági alkotmány elméletéből nyilvánvaló, hogy ide tartozna a *pénzügyi alkotmány* vizsgálata is, *de* mivel ez szorosan nem kapcsolódik a gazdasági alapjogokhoz, illetve nagy részében ágazati szintű szabályozást igényel, ezért az értekezésben eltekintek e téma részletesebb elemzésétől, *csak* az összehasonlítás módszere következtében leszűrhető

alkotmányi hiányosságokra hívom fel a figyelmet, illetve szabályozási koncepciókat fogalmazok meg. A szociális és kulturális alapjogok ugyancsak a gazdasági alkotmány elemei lehetnek, de tekintettel az ún. „második generációs jogok” bemutatandó elméletére, ezek a gazdasági alapjogokhoz képest teljesen eltérő jelleggel rendelkeznek, ami ezért nem indokolja a részletesebb vizsgálatot. Mivel az értekezés címében is megjelenő célkitűzése a gazdasági alkotmány elméletének kidolgozása, *nem törekedtem* a gazdasági alkotmányjog és a gazdasági alkotmányosság magyarországi megvalósulásának ismertetésére sem. Úgy gondolom azonban, hogy a választott téma magyar elemeinek bemutatása teljes az általam talán önkényesen kiragadott összetevők elemzésével is.

A szóhasználatban szeretném rögzíteni, hogy az „alkotmány” kifejezést *kis kezdőbetűvel* használom akkor, amikor a mondanivalóm nem a Magyar Köztársaság alaptörvényére vonatkozik, és minden esetben „*Alkotmányt*” írok, ha az 1949. évi XX. törvényre vagy annak módosítási lehetőségeire utalok. Hasonlóképpen alkalmazom e megkülönböztetést, amikor általában fogalmazok meg feladatokat az alkotmánybíróság(ok) számára, illetve amikor a magyar Alkotmánybírósággal összefüggésben teszek megállapításokat.

Tudományos eredmények és gyakorlati hasznosításuk

Az alábbiakban az értekezésből *leszűrhető tudományos eredményeimet* ismertetem két módon. A gazdasági alkotmány és az alapjogok elméletével kapcsolatos következtetéseimet külön foglalom össze. A magyar gazdasági alkotmány gazdasági alapjogokra vonatkozó értelmezésére és az egyes alapjogok elemzésére vonatkozó kutatásaimat pedig az új magyar gazdasági alkotmányba illő *szövegtervezetben* vázolom, amely teoretikus magyarázatát az indokolásban foglalom össze. Ennek eredményeként az indokolás nem viseli magán az általános jellemzőit, hanem a saját érveimet, elgondolásaimat tartalmazza a szövegjavaslat megalapozására vonatkozóan. A pénzügyi alkotmány tekintetében egy lehetséges *szabályozási koncepciót* körvonalazok, és a vonatkozó kutatási eredményeimet abban összegzem. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szövegyszerű javaslat megfogalmazásának egyéb, méghozzá jogalkotási szempontokat is figyelembe kell vennie. Ezért előfordulhat, hogy a konkrét szövegtervezet nem teljes egészében tükrözi az elméleti megfontolások olvasása során kialakult elképzeléseket. Ezért, ahol ilyen eltérések felmerülhetnek, több javaslatot is megfogalmazok. Mivel a magyar gazdasági alkotmány összehasonlító szempontból még a gazdasági alapjogok tekintetében is hiányosnak minősíthető, a szövegyszerű javaslat megfogalmazásakor olyan témakörökre vonatkozóan is adok szövegtervezetet, amely elemzésével az értekezésben nem foglalkoztam.

1. Tudományos eredmények I.

a) A gazdasági alkotmány elmélete

A dolgozatban a gazdasági alkotmány fogalmát és összetevőit alapvetően alkotmányi síkon elemzem. Ehhez azonban érdemes hasznosítani a gazdasági alkotmány koncepció nemzetgazdaságtani, illetve és a tág, jogi megközelítéseit. A gazdasági alkotmány fogalma jogi értelemben három – közösségi, alkotmányi és jogági – horizontális szinten értelmezendő, és emiatt szükséges e fogalmakat is meghatározni, és azokat leválasztani a gazdasági alkotmány alkotmányjogi megközelítéséről. Következésképpen egyrészt *ismertetésre* kerülnek a gazdasági alkotmányra vonatkozó különféle *elméletek*, másrészt töreksem kimutatni azokat a vonatkozásokat, amelyek nem indokolják e felfogások gazdasági alkotmányként történő megfogalmazását. A gazdasági alkotmánynak tehát *többfajta megközelítése* lehetséges, de ebben az összetett szóban megjelenő „alkotmány” napjaink jogtudományában kizárólag az alaptörvényt, a normák normáját jelenti. Emiatt a többi megfogalmazásra *más kifejezéseket* alkalmazok. A freiburgi iskola által kidolgozott nemzetgazdasági szinten meghatározott gazdasági alkotmány koncepció ezért *gazdasági alaprendnek* nevezhető, míg a tág, jogi értelemben felfogott gazdasági alkotmány a *gazdaságjogi alaprend* kifejezéssel illelhető. A demokratikus jogállam *gazdasági alkotmánya* alkotmányjogi értelemben a gazdaság területére vonatkozó alkotmányi normák összességét jelenti, vagyis e fogalom *magában foglalja* az alkotmányi rangú írott vagy nem írott alapelveket, a cél vagy kompetencia előírásokat, illetve az alapjogokat. A gazdasági alkotmány *értékkötöttségére* is indokolt utalni, amely – kifejezett alkotmányi rendelkezés hiányában is – olyan jogi keret kidolgozásában valósul meg, amely alapján a piacgazdaság létrehozható, illetve működtethető. A gazdasági alkotmány *tartalma* számos olyan elemet magában foglal, amelyet a gazdasági alaprend vagy a gazdaságjogi alaprend képviselői a saját

koncepciójukban tartalmi elemként értékelték (alapjogok elismerésének fontossága, gazdasági magánautonómia, versenyszabályozás, érdekképviseltek szerepe, jogalkotástani szempontok figyelembe vétele). E felismerés igazolása érdekében elegendő az empirikus és a jogi értelemben felfogott alkotmány összefüggéseire utalni. A gazdasági alkotmány *célja* a relatív jólét biztosítása és a polgárok gazdasági biztonságának elősegítése. Ennek érdekében *elsődleges* a gazdasági szabadságjogok elismerése és garantálása.

A gazdasági alkotmány koncepció nélkülözhetetlen eleme a jogalkotó hatalom általános korlátai meghatározása is. A *funkciógaranciák* között a kifejezetten jogállamiságból, jogbiztonságból fakadó elvek mellett megtalálhatók a gazdasági jogállammal, illetve a jogalkotással szemben támasztott követelmények, valamint a gazdasági alapjogok tiszteletben tartásának a kötelezettsége. Véleményem szerint az alkotmánybíráskodást végző szervnek ezek mentén indokolt elvégezni a gazdasági vonatkozású indítványok elemzését és megítélését.

A gazdasági alkotmány alkotmányjogi felfogásával függ össze a *gazdasági alkotmányjog*, illetve a gazdasági alkotmányosság fogalma is. A gazdasági alkotmányjog a formális értelmű gazdasági alkotmány materiális értelemben felfogott kiegészítése, *gazdasági alkotmányosságról* pedig akkor lehet beszélni, ha a gazdasági alkotmányban felállított követelményeknek a tényleges állapot minél jobban megfelel. Az *alkotmányi szabályok* a gazdasági viszonyokat vagy tiszta alkotmányjogi normák felhasználásával vagy a materiális alkotmányjog területén rendezik. A vegyes alkotmányjogi normák is a materiális alkotmányjog területén maradnak, de ezek valójában behatolnak valamely szakjogágba. Ennek indoka az, hogy az alkotmányjog az alkotmányos jogállamiság szintjén és a szociális piacgazdaság megvalósítása érdekében nemcsak a közjog más jogágaiba, hanem a magánjogba is beáramlik. Az ilyen szabályozási tárgyjal rendelkező vegyes alkotmányjogi norma az ágazati jogi alapelvekben, vagy egyes szervek szervezeti felépítésében és annak alapelveiben jelenhet meg. Ennek a kiterjedése az állam gazdasági alkotmányától függ.

E fenti megállapításokat *korszakunkra* és *Európára* is törekedtem *aktualizálni*. E vonatkozásban a gazdasági alkotmány értékfokozottsága – tekintettel az EASZ rendelkezéseire – a szociális piacgazdaság megvalósítását és működtetését jelenti. A tagállami gazdasági alkotmány pedig az Unió és az adott tagállamok gazdasági alkotmányának feleltethető meg, ahol – figyelemmel az uniós alkotmányos jogállam kategóriájára – a fentebb kifejtett funkciógaranciák is alkalmazhatóak. Ennek oka, hogy noha az EASZ azt rögzíti, a tagállamok koordinálják a saját gazdaságpolitikájukat, konkrétan meghatározza, hogy ezt a tagállamoknak olyan módon kell megvalósítaniuk, ami az Uniónak megfelelő. Ahol az EASZ arról rendelkezik, hogy a tagállamok összehangolják a gazdaságpolitikájukat az Unión belül, meghatározza a Tanácsnak azt a hatáskörét, hogy a gazdaságpolitika összehangolására átfogó iránymutatásokat adjon. Amikor az EASZ arról rendelkezik, hogy a tagállamok megfontolják a vonatkozó politikákat egy közösségi érdekkörbe tartozó kérdés kapcsán, meghatározza, hogy a Tanács keretein belül kell ezt összehangolni. Az EASZ-nak az összehangolási tevékenység tagállami hatáskörére vonatkozó rendelkezéseivel szembe állítható a Bizottság megerősödött jelenléte azokban az eljárásokban, amelyekben e szerv alakítja az Unió gazdaságpolitikáját: az átfogó gazdaságpolitikai iránymutatások eljárása és a túlzott költségvetési hiány eljárása.

Az *alkotmány gazdaságpolitikai semlegességének* elve a német jogirodalom összekapcsolódott gazdasági alkotmány problematikájával. A Német Szövetségi Alkotmánybíróság (BVerfG) korai döntésében kiemelte, hogy a Grundgesetz (GG) nem határoz meg konkrét gazdasági rendszert, vagyis az gazdaságpolitikailag semleges alaptörvény. A magyar Alkotmánybíróság e már kialakulásakor vitatott német alkotmányértelmezést a működése kezdetén átvette, és azóta sem revideálta. Az Alkotmány gazdaságpolitikai semlegessége azonban a szociális piacgazdaság kitétele, az alapjogok

elismerésére és garantálására, illetve a rendszerváltó alkotmányokra tekintettel vitatható. Ez álláspontom szerint a BVerfG-től való helytelen átvétel volt, mivel a GG és az Alkotmány egymással össze nem vethető rendelkezéseket tartalmaz. Ilyen például a GG-ben a szociális állam elve, illetve a piacgazdaságra való utalás hiánya. A németek a szociális piacgazdaságot ma is működő gazdasági modellként fogadják el, és nem zárják ki, hogy ez az alkotmányi keretek között változtatható. Az alkotmányértelmezési metódus miatt azonban ez a magyar Alkotmány vonatkozásában nem vállalható álláspont.

Az Alkotmánybíróság maga állapítja meg: az Alkotmány a gazdasági és a szociális jogok megvalósulása érdekében feladatokat határoz meg az állam számára, de ennek maradéktalan megvalósulását nem mindig lehet felfedezni. Az AB *néha nem veszi figyelembe* egyrészt azt, hogy az állam piaci viszonyokba való beavatkozásának egyéb olyan korlátai is lehetnek, amelyek az egyének szempontjából a versenyképesség megtartását, növelését garantálnák, másrészt az Alkotmány gazdaságpolitikai elkötelezettségét, vagyis nem semlegességét. Érdemes lenne az AB-nak megvizsgálni az újabb szakirodalmi felfogásokat, illetve külföldi alkotmánybírói határozatokat annak érdekében, hogy az Alkotmányt megfelelően tudja értelmezni, és az alkotmányos államiságot megfelelően tudja védeni. A *német* szakirodalmi álláspontok meglehetősen diverzitást mutatnak, ami alapvetően a GG alapkérdésének többféle értelmezésén, illetve a gazdasági alkotmány fogalmának eltérő meghatározásán alapult. Igen érdekes, és elgondolkodtató, hogy amit Nipperdey-nek nem sikerült igazolni (az alaptörvény gazdaságpolitikai elkötelezettségét), az ma a GG kommentárjaiban szerepel. Ezt véleményem szerint a magyar *Alkotmánybíróság* nem hagyhatja figyelmen kívül. Az AB értelmezési metódusában igényelt változtatáshoz hozzájárul az Európai Unió Alkotmányának 3. cikkében megfogalmazott piacgazdaság és *szociális piacgazdaság* elve is, ami az Unió – és így a tagállamai – munkálkodásának alapját jelenti.

b) A gazdasági alkotmány összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra – az alapjogok elmélete

Az alapjogok alapjogként történő felismeréséhez az államnak segítséget nyújtanak az *alapjogképző kritériumok* (fundamentalitás, univerzalitás, legál-definíció), és ezzel összefüggésben a nemzetközi dokumentumok és az alkotmányok közti kölcsönhatás, illetve az államnak a nemzetközi életben az alaptörvénye alapján vállalt kötelezettségei.

A gazdasági jogok alkotmányjogi vizsgálatánál elengedhetetlen szempontot kell képeznie a gazdaságelméleti álláspontoknak, mivel a gazdasági alapjogok léte a piaci viszonyok között valósul meg. E megközelítés alkalmazásával, vagyis az alapjogok funkciójának figyelembevételével véget lehet vetni annak a szakirodalmi vitának, amely egyrészt az alapjogi generációk közti dogmatikai különbségekre, másrészt a második generációs jogok egységes felfogására vonatkozik. Lehetőség nyílik ezáltal arra is, hogy a klasszikus és a gazdasági alapjogok közti hasonlóság felismerhető legyen. A szociális és kulturális alapjogok bár összefüggenek a gazdasági alapjogokkal, véleményem szerint azokhoz képest jelentős eltéréseket is felmutatnak. Az összefüggés azonban nem nagyobb, mint az alapjogi rendszerben az egyéb alapjogok között.

Az alapjogok elméletével összefüggésben rögzítem, hogy azok közt érvényesíthetőségi szempontból nem lehet különböztetni, nincs olyan, hogy egyik alapjog részleges, míg másik teljesebb alapjogi védelemben részesül. Az alapjogok *egységesek*, alapvetően *állammal szemben* értelmezendők, és arra irányulnak, hogy az tegye lehetővé az adott alapjog teljes értékű gyakorlását. Az állam ezt *jogalkotásával*, illetve *tartózkodásával* tudja megtenni. Előbbi eredményeként válnak az alapjogok *harmadik személlyel szemben is értelmezhetővé*.

A közjogi alanyi jogok elmélete összefügg a státuszattal, ami négy státuszt foglal magában. A téma szempontjából jelentőséggel a negatív és a pozitív státusz rendelkezik. Mindkettő

szűkebb és tágabb értelemben fogható fel. A status negativus az állam által egyáltalán nem érintett terület, ami az alapjogok igen szűk terrénumát öleli fel. A tágabb értelemben felfogott negatív státusz jelenti azt, hogy az állam az alapjog biztosítása érdekében nem indítja meg a döntési folyamatot. E tekintetben belép a tágabb értelemben felfogott pozitív státusz, mert az államnak ekkor is biztosítania kell bizonyos intézményeket az alapjog védelme érdekében, miközben figyelembe veszi a fejlesztő, veszélyelhárító és biztonságteremtő feladatait is. E státusz tehát jogalkotási kötelezettséget jelent. A szűk értelemben vett status positivus fedi le a szociális alapjogokat, amelyekre a szakirodalom valódi, tényleges szociális jogokként utal. E státusztant alapul véve az alapjogok *közjogi vagy alapjogi alanyi jogként* egyrészt arra jelentenek jogot, hogy alkotmányi szinten biztosítva legyen a sérelmes jogi norma elleni *alkotmánybírósághoz fordulás* lehetősége például annak megsemmisítése érdekében. Másrészt azt követelik meg, hogy a jogalkotó – az alkotmánynak megfelelően – biztosítsa az *ágazati alanyi jogokat*, amelyeknek meghatározásukban, részletszabályaik kidolgozásában az alkotmány szövegéből és az adott alapjog funkciójából kell kiindulniuk. Ha *ez nem, vagy nem megfelelően* valósul meg, vagyis, ha az alapjog nem tölti be a funkcióját, akkor a természetes vagy jogi személy az alkotmánybírósághoz, vagy állami szerv jogszabályellenes döntése ellen közvetlenül az alkotmányra hivatkozva a bírósághoz fordulhat. Ha a jogalkotó nem biztosítja a bírói utat, a természetes vagy jogi személy egyaránt fordulhat az alkotmánybírósághoz és megfelelő alkotmányi rendelkezés esetén a bírósághoz. *Megítélésem szerint* alapjogsérelem esetén a *Magyar Köztársaságban* a 70/K. §-nak sem a megfogalmazása, sem a gyakorlati alkalmazása nem tekinthető megfelelőnek. A 70/K. §-t ugyanis nem lehet közvetlenül alkalmazni, vagyis a *gyakorlatban* csupán azt jelenti, hogy az AB többek közt e jogtételre is hivatkozva megsemmisíti a jogszabályt vagy annak egy részét, illetve mulasztást állapít meg, vagyis a testület nagyon óvatosan bánik e rendelkezéssel. A jelen joggyakorlatban tehát az alapjogok a megfelelő törvények helyes alkalmazásán keresztül jutnak a rendes bíróságokon érvényre.

c) A gazdasági alkotmány összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra – a gazdasági alkotmány szerkezete

A magyar gazdasági alkotmány *igen tág területet fog át*, és nem korlátozható az Alkotmány preambulumának a piacgazdaságra való utalására és csak öt gazdasági alkotmányjogi tárgyú szabálya: a 9. § (1) és (2) bekezdésére, a 10. § (2) bekezdésére, a 12. § (2) bekezdésére illetve a 13. (1) bekezdésére. Ehhez képest a magyar gazdasági alkotmány szerkezetét alkotja a preambulum (szociális piacgazdaság), az I. fejezetben található piacgazdaságról, tulajdoni formák egyenjogúságáról és egyenlő védelméről, versenyszabadságról és vállalkozás jogáról szóló 9. §, az állami tulajdonra, az állam gazdasági tevékenységére vonatkozó szabályokat meghatározó 10-11. §, a szövetkezeti önállóságot és az önkormányzati tulajdont elismerő 12. §, illetve az önkormányzati gazdasági szabadság tekintetében a 44/A. §, valamint a foglalkozás szabadságát garantáló 70/B. §, továbbá a szervezkedési és sztrájkjogra vonatkozó 70/C. §.

A gazdasági alkotmányhoz *közvetetten* is *kapcsolódnak* különböző *alapjogok*, amelyek a gazdasági alkotmányba tartozó alapjogok gyakorlásának az alapját vagy *előfeltételét* alkotják. Az egyes gazdasági alapjogok részei a személyiség szabad kibontakoztatásának, amely az általános személyiségi jogként felfogott *emberi méltósághoz való jog* dinamikus oldalához tartozik (54. §). Az alapjog gyakorlás további előfeltételeiként jelölhető meg a *jogképesség*, a szervezetalakítás szempontjából jelentős *egyesülési jog* (63. §), illetve annak alapját képező *gyülekezési szabadság* (62. §), valamint a *diszkrimináció tilalma* az esélyegyenlőtlenségek kiküszöbölését célzó intézkedések biztosításával (70/A. §). A *testi és lelki egészséghez* (70/D. §), a *művelődéshez való jog*, valamint a *tudományos és művészeti élet szabadsága*, a

Alkotmány és Jogtudományi Kar
Doktori Iskola

tanszabadság és a tanítás szabadsága (70/F. §) a gazdasági alapjogok életfeltételeket biztosító csoportjának – a foglalkozás szabadsága körébe tartozó munkához való jognak és a vállalkozás szabadságának – elsődleges alapját képezik. E jellegük miatt indokolt e kulturális jogokat a gazdasági alkotmányhoz közvetetten kapcsolódó alapjogokként felfogni.

A gazdasági alkotmányhoz tartoznak továbbá az *Országgyűlés* és a *Kormány* gazdasági élet meghatározására vonatkozó hatáskörei (19. § (3) c) és d) pontok, 35. § (1) e) pont), illetve az *Állami Számvevőszék*, valamint a *Magyar Nemzeti Bank* Alkotmányban meghatározott feladata (VI. fejezet). Az *egyes állami szervek gazdaságba való beavatkozásának a lehetőségei* körébe vonhatók az egyes hatáskörök és a különféle *alapkötelezettségek* is (közteherviselés 70/I. §).

A téma tekintetében a *problémát* az alkotmányi rendelkezések *hiátusa* okoz, mivel ebben az esetben az alkotmányosság követelményi rendszere olyannyira *szükszavú*, hogy azt az Alkotmánybíróság *alkotmányértelmezési gyakorlatából* következő megállapítások, alapjogi definíciók képezik. A *nemzetközi kitekintés* nyomán azonban világossá vált számomra, hogy más európai alkotmányok lényegesen *bővebben* szabályozzák a gazdasági alkotmány területére tartozó elemeket: a gazdasági alapjogokat részletesen és külön fejezetben tárgyalják, a költségvetés elfogadásáról részletesen rendelkeznek, külön fejezetet szentelnek a pénzügyi alkotmánynak.

Az új Alkotmány kidolgozásának és elfogadásának időszerűségét a hiányosságok mellett az is indokolja, hogy több olyan rendelkezése van a magyar gazdasági alkotmánynak, amely *szocialista maradványként* értékelhető. Az *Alkotmány szerkezete* nem felel meg a modern elvárásoknak, ahol az alapjogok tekintetében kívánalom azok egysége, koncepciószerű szabályozása és elhelyezése. Az egyes alapvető jogok rövid és ömlesztett alkotmányi szabályozása napjainkban tehát már nem elégséges és megfelelő. Az új Alkotmány megalkotásakor azt a *módszert* lenne érdemes követni, amely szerint az összes alapvető jog gyakorlásának, lényeges tartalmának, illetve korlátozásának legfontosabb szabályai, és az esetleges alapjogi hierarchia alkotmányi rögzítést igényel. A *szövegezéssel* kapcsolatos általános követelmény – többek között – annak precizitása és egyértelműsége. Az Alkotmány ilyen módosítása vagy az új Alkotmánynak az itt kidolgozott tartalommal való elfogadása a gazdasági alkotmányosság mérésének lehetőségét nagy mértékben emelni tudná. *Jelenleg* ugyanis a gazdasági alapjogok, és különösen az alkotmányos jogok állami korlátozása tekintetében garanciát csak a jogbiztonság elve és a jogforrási hierarchia betartásának a kötelezettsége nyújt, amelyek azonban e tekintetben formális védelemnek mondhatók.

2. Tudományos eredmények II.

a) A gazdasági alkotmány összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra – a szociális piacgazdaság

Korszakunkban a kihívásokra adandó válaszok, illetve a kontinentális alkotmányozási folyamatokból leszűrhető következtetések megkövetelik a gazdasági rend alkotmányi megfogalmazását. Ezt alapelveként az „Általános rendelkezések” cím alatt lehetne rögzíteni.

. § *A Magyar Köztársaság gazdasága szociális piacgazdaság, amely a szabad versenyen, a szabad gazdasági tevékenységen, a szolidaritáson, a szociális partnerek közötti párbeszédre és együttműködésen, illetve a környezet védelmén alapszik. Az állam fellép a tisztességtelen piaci magatartás és a monopóliumok ellen.*

A „szociális piacgazdaság” alkotmányi rögzítését indokolja egyrészt az, hogy az újonnan elfogadott alkotmányok általában rögzítik az állam és a gazdaság kapcsolatát, másrészt az EASZ kifejezetten nevesíti a szociális piacgazdaság elvét, harmadrészt a gazdasági alapjogok legteljesebb megvalósulása ebben a gazdasági rendszerben várható. Mivel elvről van szó, e

rendelkezés nézetem szerint nem tekinthető az állam önmeghatározásának. Az állam és a gazdaság kapcsolatát rögzítő elvként „Az alkotmányos elvek és célok” alcímbe illeszthető a többi alkotmányi elv, és állami cél mellett. Az újabb alkotmányok az állam és a gazdaság viszonyát általában a piacgazdaságra vagy annak meghatározott (szociális formájára tett) utalással rendezik. Az EASZ maga a szociális piacgazdaság elvét fogalmazza meg és részletezi. Az Unió gazdasági alkotmányának elemei részei a tagállamok gazdasági alkotmányának, vagyis a tagállami alkotmányok vonatkozó rendelkezéseinek tekintettel kell lenniük az EASZ releváns meghatározásaira, és a nemzeti jogalkotónak ezeket a gazdaságpolitikájának alakítása során figyelembe kell vennie. Tekintettel arra, hogy a gazdasági alapjogok a szociális piacgazdaságban képesek a leghatékonyabban megvalósulni, a szociális piacgazdaság, vagy piacgazdaság kifejezésének alkotmányi rögzítése nem kötelező akkor, ha annak tartalmi elemei megjelennek. Mivel azonban az újabb alkotmányozási gyakorlat él ezzel a lehetőséggel, a gazdasági rendszerre vonatkozó megfogalmazást érdemes az Alkotmányba foglalni. Ettől függetlenül természetesen szükségessé válhat a tartalmi elemek megfogalmazása is: minimális állami tevékenység, állami felelősségvállalás azon társadalmi feladatok ellátásáért, amelyeket a piac és a verseny segítségével csak nem elfogadható módon lehet teljesíteni, a megfelelő biztonsági háló kialakítása, párbeszédre való készség, környezetvédelem.

Az államnak a szociális piacgazdaságban megvalósuló szerepvállalásaival összefüggésben az alábbi megállapítások tehetők.

A piacgazdaság és különféle jelzői (liberális, szociális, dirigista stb.) a gazdaságpolitikára, vagyis az államnak a gazdasággal kapcsolatos magatartására utalnak. Az állam és jelzői (liberális, szociális, jóléti) pedig elsősorban az államnak a társadalommal szembeni szerepére mutatnak rá. A szociális állam alkotmányi, normatív fogalom, ami magában foglalja az alkotmányból kitűnő szociális jogok realizálását, és a közhatalom vezető szerepét a gazdasági és szociális ügyekben. A szociális piacgazdaság az egyén és az állam között a gazdasági hatalom pontos megosztásának a módszere és mértéke. A középpontban a jó teljesítményekre kész polgár áll, aki saját sorsa felett felelősen kíván és képes dönteni, miközben az állam szerepe a gazdasági reformok véghezvitelére, a gazdaságilag gyengék védelmezésére és a hatalommal való visszaélés kivédésére korlátozódik. E tényezők összhatásaként jön létre a „jólét mindenki számára” (Ludwig Erhard szóhasználat). Ennek megfelelően a szociális piacgazdaság célja elsősorban a piaci hatékonyság és a szabadság, a szociális kiegyenlítés, a szociális érzékenység összekapcsolása, összhangba hozatala. A szociális jelző elsősorban olyan feltételrendszerre, biztonsági hálóra utal, amelyet ott és akkor feszítenek ki, ahol és amikor piaci kudarcok lépnek fel. Következésképpen, a szociális piacgazdasággal nem összeegyeztethető a gazdasági élet veszteséinek feltétel nélküli támogatása. Tekintettel a szociális piacgazdaság elméletére, a gazdasági és egyéb alapjogok legjobban ebben a gazdasági rendszerben tudnak érvényesülni. A szociális piacgazdaság gazdasági és egyben társadalmi rend, amely gazdasági rendként a jogállami demokrácia kiegészítője: amit a demokrácia és a jogállam a hatalom megfékezésére tesz, azt teszi a gazdaság területén a versenyt biztosító szabályozás.

A „szabad verseny” kitétel megfogalmazása, tekintettel a szabad gazdasági tevékenységre és a szociális piacgazdaság rögzítésére, dogmatikailag nem feltétlenül szükséges. Álláspontom szerint azonban kifejezi azt az állami feladatot, ami szerint az államnak a (nem természetes) monopóliumok ellen fel kell lépnie, vagyis a verseny szabadságát biztosítania kell. A szociális piacgazdaság kifejezéssel összefüggésben azt is jelenti, hogy az állam a gazdaságban minimális – a szociális piacgazdaság koncepciójának megfelelő – szerepet vállal. Elhelyezésének indoka a szociális piacgazdasággal való szoros összefüggése, illetve az, hogy a verseny szabadsága a gazdaság állapotát jelenti, és semmiképpen nem értelmezhető alapjogként. Emiatt nem indokolt az alapjogi fejezetben szabályozni.

„szabad gazdasági tevékenység” alapján az állami tevékenységet a szociális piacgazdaságban a minimálisra kell visszazorítani. Az államnak a keresétfeltételeket megteremtve határozottan kell fellépnie, és a gazdasági (és politikai) cselekvések feltételeit úgy kell megteremtenie, hogy az egyén szabad kibontakozása biztosított legyen, és a hatalom ne egy kézben koncentrálódjon. A gazdasági tevékenység alapvetően feltételezi az önmagáért felelősséget érző, szabadon dönteni tudó egyént, akinek lehetősége van gazdasági tevékenységet végezni. (Ehhez rendelkezik a megfelelő alapjogokkal, például a tulajdonhoz való joggal, a vállalkozás szabadságával stb.) Az állami szerepvállalásnak tehát – a magántulajdon dominanciája miatt – az alapfeladatokra kell korlátozódnia, azaz az államnak a szociális piacgazdaságban nem feladata a vállalkozói tevékenység. Az államnak azonban felelősséget kell vállalni azon társadalmi feladatok ellátásáért, amelyeket a piac és a verseny segítségével csak nem elfogadható módon lehet teljesíteni. Az államnak tehát alapvető feladatai vannak az ún. közjavak (biztonság, jogrend, oktatás stb.), infrastrukturális beruházások területén, és ott, ahol a piac tökéletlenül funkcionál, de e területekbe a piaci szereplők döntési szabadságának korlátozása nélkül, piackonform módon avatkozhat csak be. A „szolidaritás elvének” megfelelően az államnak a gazdasági folyamatokat oly mértékben kell biztosítani, amely megakadályozza, hogy akár egy emberélet munkáját néhány válságos esztendő semmivé tegye. Ennek alapján az államnak olyan gazdasági rendet kellene kialakítani, amelynek feltétele a szociális biztonság, a szociális korlátok megszüntetése és az igazságos elosztás. A szociális piacgazdaság további beavatkozó állami eszközöket és politikákat tesz lehetővé a társadalom szociális egyensúlyának a megőrzése érdekében. A feltételek – a társadalmi kiegyenlítés és a piacgazdaság hatékonyságának szimbiózisa – csak addig valósulhatnak meg, ameddig az a gazdaság összteljesítményét nem veszélyezteti. A szociális juttatások elengedhetetlenek, de a szociális rendszert nem szükséges mindenáron kialakítani, mivel ez nem sértheti a rendszer alapelveit. A szociális piacgazdaság nem feltétlenül a szociális szférában nyújtott kiemelkedő teljesítményével tűnik ki, hanem azzal a tudatos politikájával, amellyel a vállalkozást, a szubszidiaritást és a szociális egyensúlyt összeköti. E téren érezhetővé kell válnia az egyén felelősségvállalásának, kezdeményezésének, előrelátásának.

A „szociális partnerek közti párbeszédre és együttműködésen” kitételrel kapcsolatban leszögezhető, hogy a szociálpolitikában – a fentiek megvalósításában – nagy szerepe van a „párbeszédre és együttműködésre való készségnek”. Ennek oka, hogy a piacgazdaság rendszere akkor működik a legjobban, ha az érintettek a közös piaci lehetőségeket illetően megegyezésre jutnak, illetve figyelembe veszik mások törvényes jogait. E konszenzus megszületésének, és így a konfliktusok megoldásának előfeltétele a vállalatok, illetve az egyes társadalmi csoportok és képviselőik, valamint az állam között jól előkészített és bizalmon alapuló párbeszéd, illetve vitakultúra.

A környezet minősége és a gazdasági növekedés egymás feltételei. A „környezetvédelemnek” és a környezet megőrzésének – a szociális piacgazdaság elvének megfelelően – az az általános társadalompolitikai célja, hogy az emberi életet és munka világát javítsa. Ebből következően a környezetpolitikának a válságmenedzselésből át kellene állnia a tervszerű politikára.

„Az állam fellép a tisztességtelen piaci magatartás és a monopóliumok ellen” mondat a fentiekben kifejtett szociális piacgazdaság és annak tartalmi elemei garanciáját biztosítja. Ez indokolja alkotmányi megfogalmazását, amellyel az Alkotmány állami feladatot határozott meg, és egyben biztosítja a verseny és a magánkezdeményezés szabadságát is.

b) A gazdasági alkotmány összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra – a „tulajdonalkotmány”

A tulajdonhoz való jogról „A gazdasági, szociális és kulturális jogok” körében indokolt rendelkezni. Tekintettel arra, hogy az alkotmányjogi értelemben felfogott tulajdonhoz való jog védelmi tárgya a magánjogi tulajdonjogéhoz képest szélesebb, az Alkotmányban indokoltabb e kifejezés alkalmazása. Más szabályozási megoldást jelentene a tulajdonhoz és az örökléshez való jogról és az előbbiről történő szabad rendelkezésről a szabadságjogok között való rendelkezés, de ebben az esetben a szóban forgó alapjog „kettévágásáról” lenne szó. Mivel a tulajdonhoz való jog alapvetően gazdasági szabadságjog, ezért a jelzett cím alatti elsőként való elhelyezése ezt juttatná kifejezésre.

. § () Mindenkinek joga van a tulajdonhoz és az örökléshez.

() Mindenki szabadon rendelkezik tulajdonával. A tulajdon társadalmi kötelezettségekkel jár, azt nem lehet a közérdekkel ellentétben használni.

() Törvény határozza meg az állam kizárólagos, illetőleg tartós tulajdonának körét, a tulajdon szerzésének és az azzal való rendelkezés módját, illetve az öröklés szabályait.

() Tulajdonhoz való jogot korlátozni, vagy a tulajdonhoz való jog gyakorlását kötelezettségekkel terhelni közérdekből, törvényben meghatározott esetben és módon szabad.

() Tulajdont kisajátítani csak kivételesen közérdekből, törvényben meghatározott esetben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett szabad.

() A tulajdon olyan megterhelésére, amelynek eredményeként a tulajdonhoz való jog a funkcióját nem tudja betölteni, a kisajátításra vonatkozó szabályt kell alkalmazni.

() Törvény védi a szerzők szellemi alkotásaihoz fűződő jogait.

Véleményem szerint a tulajdonhoz való jogra vonatkozó szabályokat *három egységben* lehetne megfogalmazni. A fentieknek megfelelően az első a tulajdonhoz és az örökléshez való jog deklarálásával, védelmével, illetve a vonatkozó törvényalkotói kompetencia kijelölésével foglalkozna, a második a korlátozással és a kisajátítással összefüggő, a jelenleginél pontosabb meghatározásokat rögzítené, a harmadik pedig garantálná a szellemi tulajdon hiányzó védelemét. Az elhelyezkedésből következik, hogy ez utóbbira a korlátozási, illetve a kisajátítási szabályok – a szerzői jog jogi jellege miatt – nem vonatkoznak.

Az európai alkotmányok általában megfogalmazzák a szociális kötöttség lényegét. A kötelezettség abban áll, hogy a köz részét képező és az általános szabályozással érintett egyéntől elvárható, hogy a köz érdekében megalkotott szabályozás költségén osztozzon, ha abból haszna származik. Ebben az esetben a vesztesége nem kompenzálendő. A tulajdon használatának korlátja mindenki szükséglete és a társadalomban szükséges közrend vagy közjó. Az állam alkotmányellenesen cselekszik, ha az egyént arra kötelezi, hogy a lényeges jogát áldozza fel a közjó érdekében, de ha az általános szabályozással érintett egyén a köz része, és ha a szabályozásból haszna származik, akkor elvárható tőle, hogy a költségen osztozzon, amely esetben a vesztesége nem kompenzálendő.

Célszerű egyetlen helyen, összefoglalva meghatározni az összes olyan *szabályozandó társadalmi viszonyt*, amelyeket feltétlenül törvényben kell meghatározni. A tulajdonhoz való jogtól klasszikusan elválaszthatatlan az örökléshez való jog elismerése, vagy annak garantálásának megfogalmazása.

A *korlátozás* tekintetében a legmodernebb megoldást képviselik azok az alkotmányok, amelyek a tulajdonhoz való jog korlátozására és a kisajátításra vonatkozóan együttesen tartalmazznak rendelkezéseket. Bár a hatályos magyar Alkotmány rendelkezései a szociális kötöttség és a tulajdonkorlátozás szabályozásában (is) elmaradnak az európai gyakorlattól, az alkotmányi szövegezés a gyakorlatban nem okoz gondot. Az Alkotmánybíróság ugyanis a felmerült gyakorlati problémákat alapvetően megfelelően oldotta meg, de véleményem szerint indokolt lenne az új Alkotmányban rögzíteni a szociális kötöttséget, illetve a tulajdonkorlátozásra és a kisajátításra vonatkozó részletesebb rendelkezéseket. A kisajátításról szóló alkotmányi szabály pedig bővíthető a tulajdon korlátozásával is.

A szellemi tulajdon védelmének alkotmányi rögzítése az újabb alkotmányok újítása és szoros összefüggésben van a tulajdonhoz való joggal. Ez indokolja azt, hogy bár az értékezésben a „tulajdonalkotmány” elemeként e rendelkezést nem elemeztem, a szabályozási szövegjavaslatban mégis rögzítsem az alkotmányi megfogalmazást. A szellemi alkotások védelme elsősorban a szerzőknek biztosít – bizonyos kivételektől eltekintve – kizárólagos jogot műveikhez. Így az Alkotmányban sem elég pusztán a szellemi alkotásokat magukat védeni, ezt a védelmet kifejezetten a szellemi alkotás szerzője, alkotója tekintetében kell biztosítani. A védelemnek ezért nem pusztán azt kell céloznia, hogy a szellemi termék egyedisége ne legyen megsérthető, hanem azt is – sőt elsősorban azt –, hogy – figyelemmel a tulajdonra vonatkozó alkotmányi rendelkezésekre – a megalkotó joga legyen szellemi terméke gyümölcseinek szedése és az azzal való rendelkezés. Az európai uniós tagállamok alkotmányai – például a cseh, az észt, és a szlovén alkotmány – rendszerint az említett szabályozási technikát követik, azaz a szerző jogait védik saját szellemi alkotásai tekintetében.

A tulajdoni formák alkotmányi megjelenítésének történelmi meghatározottsága miatt egy esetleges új Alkotmány megalkotásakor átgondolandó e rendelkezés alkotmányba foglalása. Amennyiben az alkotmányozó hatalom mégis az új alaptörvény részeként tekint a köz- és a magántulajdon egyenjogúságára és egyenlő védelmére, akkor annak pontos helyét is körültekintően kell megválasztania: a rendelkezés elhelyezhető az állami feladatok körében, vagy az alapjogi fejezet azon részében, ahol a tulajdonhoz való jog kerül biztosításra. Mégis, tekintettel arra, hogy az egyenjogúság tétele már betöltötte rendeltetését annak kihagyása javasolt.

c) A gazdasági alkotmány összetevői a Magyar Köztársaságban, különös tekintettel a gazdasági alapjogokra – a „munkaalkotmány” - foglalkozás szabadsága

ca) Bár a *kényszer- és a kötelező munka tilalmának elve* koncepcionálisan a foglalkozás szabadságához kötődik, de olyan jelleggel is rendelkezik, amely azt követeli meg, hogy e tilalom rögtön az emberi élethez és méltósághoz való jog után kerüljön megfogalmazásra.

. § () *Senkit sem lehet kényszer- vagy kötelező munka végzésére kötelezni.*

() *Nem ütközik az (...) bekezdésben meghatározott tilalomba a törvény alapján a jogerősen elítélt személy törvényben meghatározott munkára kötelezése, a honvédelmi kötelezettség keretében törvény által elrendelt munkavégzés, továbbá katasztrófahelyzet esetére a törvény által meghatározott tevékenység.*

A „végzésére kötelezni” megfogalmazás meglátásom szerint megfelelően kifejezi a tilalmat és a kötelező vagy kényszermunka jellegét. A „törvény alapján fogvatartott terhelt és az elítélt személy törvényben meghatározott munkára kötelezése” szerepeltetésének indoka az, hogy a foglalkozás szabadsága magába foglalja azt a jogot, hogy mindenki szabadon dönthet arról, akar-e munkát végezni, vagy sem. Ez a jog nem jelent korlátozhatatlan alanyi jogot arra sem, hogy valaki munkát ne végezzen. A „törvény alapján” és a „törvényben meghatározott” kitételeknek garanciális szerepük van: a rendelkezés csak a jogerősen elítélre, illetve csak a törvényhozó által meghatározott munkavégzésre vonatkozik. A „katasztrófahelyzet esetére a törvény által meghatározott tevékenység” megfogalmazás pontosabban, több garanciát biztosítva fejezi ki azt – helyesebben azokat az eseteket –, amikor a tevékenység nem minősül kényszer- vagy kötelező munkának. E bekezdés megfelelő jogalkotó tevékenységet feltételez.

cb) A *vállalkozás szabadságával összefüggésben* megállapítható, hogy alkotmánybeli rögzítésére két lehetőség is kínálkozik.

. § () *Mindenkit megillet a vállalkozás szabadsága.*

() *Az állam kizárólagos gazdasági tevékenységének körét törvény határozza meg.*

Ekkor azonban az állam gazdasági szerepére vonatkozó szabályt szerkesztési szempontból a gazdasági renddel összefüggésben kell megfogalmazni. A vállalkozás szabadsága szerepeltetésének a jelentősége abban ragadható meg, hogy e rendelkezés kifejezi az egyén szabad gazdasági tevékenységének a lehetőségét a piacgazdasági rendszerben. E szövegezés megfelel az újabb európai alkotmányok által alkalmazott szabályozási technikának is.

cc) *A foglalkozás szabad megválasztására és a munkához való jogra vonatkozó rendelkezéseknek a tulajdonhoz való jogot, vagy az előzőekben vázolt megoldást követve a vállalkozás szabadságát kell követnie. Mivel e jog alkotmányjogi fogalma szerteágazó jogokat, jogosultságokat, állami feladatokat fog át, ezért szükségesnek éreztem a részletezőbb megfogalmazást, amely során a logikailag különálló egységeket eltérő szakaszokban helyeztem el. Ez megfelel az európai alkotmányozási gyakorlatnak is.*

. § () Foglalkozását és munkahelyét mindenki szabadon megválaszthatja, és a részére felajánlott munkát elvállalhatja.

() Minden munkavállalónak joga van az egészséges és biztonságos munkafeltételekhez.

() A munkáért mindenkit megillet a megélhetését biztosító megfelelő ellentételezéshez való jog.

() A munkavállalónak joga van a pihenésre, a szabadidőre és az éves fizetett szabadságra.

() A törvény határozza meg a munkavállaló együttléti jogát a munkahelyén.

() Senkit sem lehet jogszerű indok nélkül elbocsátani. A szülőnek joga van a szülői státuszával összefüggő okból történő elbocsátás elleni védelemre.

() A foglalkozásának elvesztése esetére mindenkinek joga van ingyenes munkaközvetítésre és munkanélküli ellátásra. Az átképzés lehetőségét biztosítani kell.

. § () A fentebb meghatározott jogok megvalósulása céljából az állam elősegíti a minél teljesebb foglalkoztatást. Az állam a munkavállalók érdekében szabályozza a munkavállalók jogait, a munkavégzés egészségügyi követelményeit és biztonságos feltételeit, a legalacsonyabb munkabér nagyságát, a munkaidőt, a rendszeres fizetett szabadságot, valamint a munkaszüneti napokra járó díjazás feltételeit és mértékét, szabályozza és működteti az ingyenes munkaközvetítés, az átképzés és a munkanélküli ellátás rendszerét, ellenőrzi a munkafeltételeket.

. § () A gyermek foglalkoztatásának feltételeit a gyermeki jogok érvényesülését figyelembe véve törvény határozza meg.

() A gyermeket, az ifjúságot és a fogyatékkal élőket a munkahelyén különleges munkafeltételek és fokozott egészségvédelem illetik meg.

() Az anyának joga van a gyermek születése előtt és után fizetett szabadságra és különleges munkafeltételekre. E jogok a gyermek születése után az apát, a csecsemő örökbefogadása esetén az örökbefogadó szülőt is megilletik. E jogokat törvény határozza meg.

Az új alkotmányi szövegben nem okoz többé problémát a *foglalkozás és a munka* alkotmányi viszonyának a meghatározása. A javaslat érvényesíti egyrészt azt az elgondolást, miszerint a foglalkozás szabadságának jelentős tartalmát képezi a munkahely megválasztása is, másrészt azt, hogy választás önmagában semmit nem ér, az a foglalkozásba kerüléssel aktualizálódik. Az európai alkotmányok és a nemzetközi dokumentumok általában az igazságos, biztonságos és egészséges munkafeltételeket deklarálják.

A foglalkozás szabadságának *szabadságjogi és „szociális” tartalmi elemeit*, illetve garanciáit indokolt egyazon szakaszban és részletesen, az alapjogi jellegre utalva megfogalmazni. A javasolt szabályozás egyrészt alanyi jogot teremt a munkavállalónak a fizetésre, másrészt a munkáltatónak kötelezettséget jelent a függő munka elvégzésének megfelelő díjazására. A munkabérrre vonatkozó javasolt megfogalmazás elkerüli a hatályos szabályozás okozta bizonytalanságot. Ez ugyanis magában foglalja azt, hogy az értékeléskor el kell végezni a munkavégzés korábbi fázisainak vizsgálatát is, vagyis egyértelműen fel kell tártani, hogy a

munka eredményének előállításához azonos feltételek álltak rendelkezésre, van-e olyan körülmény, amely eltéríti az egyenlőség mércéjét stb.

Az együttdöntési jog meghatározása a modern alkotmányok sajátja. Erre utal az EASZ II-87. cikke is, amely szerint a munkavállalók vagy képviselőik számára az uniós jogban, valamint a nemzeti jogszabályokban és gyakorlatban meghatározott esetekben és feltételekkel biztosítani kell a megfelelő szintű és kellő időben történő tájékoztatást és konzultációt. Az együttdöntési jog ennél természetesen szélesebb részvételt jelent, de a biztosítása a jogalkotóra bízott, amelynek a szabályozása során a piacgazdaság és a vállalkozás szabadsága, illetve a munkavállaló jogai minél teljesebb megvalósulását figyelembe kell vennie.

Az *indokolatlan elbocsátás ellen mindenkit védelem* illet meg. Ezt az alapjogot az európai alkotmányok is megfogalmazzák. A család védelme, a gyermek megfelelő fejlődésének mindenekelőtti biztosítása érdekében indokolt a szülőkkel kapcsolatos elbocsátást szabályozni. E jogok garanciáját a következő bekezdésben meghatározott jogalkotói kötelezettség realizálja.

A *foglalkozás szabad megválasztásának biztosítékai* – és így ezen alapjog tartalmi elemei – az ingyenes foglalkoztatási szolgáltatáshoz való jog, illetve a szakmai pályaválasztási tanácsadáshoz, szakképzéshez és szakmai átképzéshez való jog. Ezek nemcsak a foglalkoztatás szabad megválasztását, hanem – a szubjektív feltételek erősítésével – adott esetben a foglalkozásban maradást is garantálják, vagyis azt, hogy az egyén továbbra is a szabadon választott foglalkozását tudja gyakorolni. Az európai alkotmányokba foglalt foglalkozás szabadságával összefüggő rendelkezések tükrözik a nemzetközi egyezményekben található szabályokat. Ennek megfelelően az alkotmányok hasonló csoportosítási lehetőségeket kínálnak.

A foglalkozás szabadságának tartalmi elemeit képező alapjogok megvalósulása érdekében indokolt az *állami feladatok* meghatározása, ami egyrészt eligazodást ad a jogalkotónak ezen szabadság biztosítása érdekében ellátandó feladatairól, másrészt értelmezési pontot képez az alapjogok érvényesítésének kérdéseiben. A munkafeltételekhez való jog meghatározása maga után vonja a munkafeltételek állam általi ellenőrzésének feladatát. Emiatt azt alkotmányi szinten kell rögzíteni.

Bár az értekezés témájának megválasztásakor nem döntöttem a *társadalom speciális csoportjának a munka világával való kapcsolata* elemzése mellett, de e rendelkezéseket feltétlenül indokolt alkotmányi szinten rögzíteni, ezért talán nem elítélendő, hogy az összefoglalásban mégis némi figyelmet szentelek e témának.

A gyermekek és a munka világa kapcsolatára vonatkozó elvet több alkotmány különféle szövegezésben fogalmazza meg: például a gyermekek nem kötelezhetők munkára a törvényben meghatározott kor előtt, és nem kötelezhetők olyan munkára sem, amely egészségi állapotukat és erkölcsüket károsan befolyásolja, és ilyen munka nem is engedhető meg (EASZ II-92. cikk, cseh alkotmány 29. §, horvát alkotmány 64. §). Ez magában foglalja azt az általában megkövetelt szabályt, hogy a kötelező oktatáshoz való jog elsőbbségét biztosítani kell a munkával szemben (pl. EASZ II-92. cikk).

A társadalom meghatározott speciális csoportjaira nézve is lehetővé kell tenni az emberi méltósághoz való jog munkahelyen, illetve a munkavégzés közben történő megvalósulását. Az európai alkotmányok e csoport tekintetében általában fokozott egészségvédelmet, különleges munkafeltételeket, illetve különleges védelmet igényelnek a munkaviszonyban, vagy a fiataloknak a hivatásukra való felkészülésben való segítséget rögzítik, vagy az ifjúságnak, az anyáknak és a fogyatékosoknak a jogát jelenítik meg a különleges munkavédelemre (vö. például a cseh alkotmány 29. §-ával, a szlovák alkotmány 38. §-ával). A nők biológiai adottságai, különösen az anyaság biológiai és pszichológiai dimenziója, továbbá a nők kisebb fizikai ereje folytán környezeti ártalmakra hamarabb és súlyosabb

következményekkel reagálnak (7/1998. (III. 18.) AB határozat, 28/2000. (IX. 8.) ABH).
Ugyanez értelemszerűen irányadó a gyermek, a fiatalokkal és a fogyatékkal élő esetekben.

Az anyák e speciális csoporton belül is kiemelkedő és ezért különleges védelmet igénylő helyzetben vannak (vö. az előbb határozatokkal). Ez indokolja a rájuk vonatkozó különálló szabályozást. A gyermek megszületése előtt és után az anya védelmet igényel, amit mindenkinek tiszteletben kell tartania, az államnak pedig e tiszteletben tartást kell garantálnia. Ezt tenné lehetővé ez az alkotmányi rendelkezés (vö. GSZKJNE 10. cikkel). A (3) bekezdés megfogalmazása az EASZ II-93. cikkének adekvát átvételét jelenti.

d) A gazdasági alkotmány hiányzó eleme – a pénzügyi alkotmány

A közpénzügyek alkotmányi szabályozása véleményem szerint csak garanciális szempontból jelentős folyamatokra, feladatokra és funkciókra vonatkozhat, de azt feltétlenül tartalmaznia kell. A *pénzügyi alkotmány* koncepciójával kapcsolatban hiányosság a fiskális rendelkezések kapcsán tapasztalható, amivel összefüggésben alapvetően három szabályozási területről lehet szó: a költségvetési alapelvekről, az állami költségvetés elfogadásának és ellenőrzésének garanciarendszeréről és a pénzügyi kiegyenlítésről, ami az állami központi költségvetés és a helyi költségvetések közti forrásmegosztást jelenti. A közpénzügyekre vonatkozó rendelkezések elhelyezhetők külön fejezetben, de az alkotmányozó azt a megoldást is választhatja, hogy az új szabályokat az érintett fejezetekbe (Országgyűlés-jogalkotási szabályok, eljárás, önkormányzatok) osztja szét.

Fontosabb *költségvetési elvként* jeleníthető meg az egységesség, az egyensúly, a fedezet, az éves költségvetés, a költségvetési tervre vonatkozó információk teljességének elve, pénzügyi elvként a hatékony és eredményes pénzgazdálkodás elveinek tiszteletben tartása. *Törvényhozási tárgykörként* rögzítendő a központi költségvetés bevételeinek és kiadásainak megosztása, a központi költségvetés más alrendszerekkel való kapcsolata. A *költségvetési eljárásra* vonatkozó garanciális szabályok között kell szerepelnie a pontos hatásköri szabályoknak, a költségvetési törvény megalkotása főbb eljárási szabályainak, és az alkotmánynak rendelkeznie kellene arról az esetről, amikor a költségvetési törvény a meghatározott határidőn belül nem kerül elfogadásra. Rendezni kell az Országgyűlés költségvetésre vonatkozó *módosítási* lehetőségeit. A módosításoknak csak a költségvetés bizonyos részeit érinthetnék, vagy a parlament csak akkor javasolhatja kiadásnövekedést, ha megjelöli a szükséges kiegészítő forrásokat, vagy csak olyan módosításokat tehet, amelyek nem érintik a költségvetés egészét. A *szavazási eljárásra* vonatkozóan a szavazás rendjét lehetne szabályozni. Az, hogy a *költségvetési törvény* mennyire köti a kormányt, attól függ, hogy milyen lehetőségek vannak a pótköltségvetés elfogadására a költségvetési év alatt. A költségvetés végrehajtásának flexibilitása a költségek költségvetési fejezetek közti átcsoportosításának lehetőségétől, a költségvetési tartalék lététől és a fel nem használt pénzeszegek továbbvitelének lehetőségétől függ. E kérdéseket tehát jelentőségükre tekintettel alkotmányi szinten kellene szabályozni.

- Adám Antal: A biztonság mint jogi érték. In Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapjára emlékére (szerk. Balogh Ágnes-Hornyák Szabolcs) Pécs 2005
- Adám Antal: Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás. Osiris Kiadó, Budapest 1998
  - Addo, Michael: Justiciability Re-examined. In Ralph Beddard and Dilys M. Hill (ed.): Economic, Social and Cultural Rights, Progress and Achievements. Southampton Studies in International Policy, 1999
  - Alexy, Robert: The Theory of Constitutional Rights. Oxford University Press 2002
  - Kukorelli István (szerk): Alkotmánytan. Osiris Kiadó, Budapest 1998
  - Arnall, A.M. – Dashwood, A.A. – Ross, M.G. – Wyatt, D.A.: European Union Law. Forth editon. Sweet & Maxwell, London 2000
  - Bara Zoltán – Szabó Katalin (szerk.): Összehasonlító gazdaságtan. Bevezetés a gazdasági rendszerek elméletébe. Aula Kiadó, Budapest 1997
  - Basedow, J.: Von der deutschen zur europäischen Wirtschaftsverfassung. Mohr, Tübingen 1992
  - Bassanini, Franco – Tiberi, Giulia (a cura di): La costituzione europea. Un primo commento. Il Mulino 2004
  - Bogdandy, Armin von (Hrsg.): Europäisches Verfassungsrecht. Theoretische und dogmatische Grundzüge. Springer Verlag, Berlin 2003
  - Bokorné Szegő Hanna: A gazdasági, szociális és kulturális jogok nemzetközi megítélésének és szabályozásának mai kérdései. Acta Humana 1996. 22-23. sz.
  - Boytha Györgyné: A versenypolitika-versenyjog néhány időszerű kérdése. Európa 2002. 2001. december
  - Böhm, Franz: Freiheit und Ordnung in der Marktwirtschaft. In Freiheit un Ordnung in der Marktwirtschaft. E-J. Mestmäcker (Hrsg) Nomos, Baden-Baden 1971
  - Bragyo András: Alapozhatók-e az emberi jogok a nemzetközi jogra? (Avagy: pótolhatja-e a nemzetközi jog a természetjogot?) Állam- és Jogtudomány 1990. 1-4. sz.
  - Casse, Sabino: La nuova costituzione economica. Editori Laterza Bari 1995. www.sisde.it.
  - Chronowski Nóra – Kondorosi Ferenc – Környei Ágnes: Európai polgár. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2000
  - Chronowski Nóra: Integrálódó alkotmányjog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs 2005
  - Cruz, J. Baquero: Between competition and free movement: the economic constitutional law of the European Community. Oxford 2002
  - Drinóczi Tímea – Petrétei József: Jogalkotástan. Dialóg Campus, Budapest – Pécs 2004
  - Dürr, Ernst: The Social Market Economy in the Federal Republic of Germany. Paper Presented at the Symposium Republic of Zimbabwe-Federal Republic of Gemany. Harare. 7th Nov. 1985. Vortrage zur Wirtschafts- und Socialgeschichte. Heft. 11. Nürnberg, 1986
  - Erhard, Ludwig: Jólét mindenkinek. Konrad Adenaure Alapítvány, Budapest 1994
  - Eucken, W.: Die Grundlagen der Nationalökonomie. 8. Auflage. Spinger, Berlin 1940/65
  - Fischer, Thomas: Staat, Rechts und Verfassung im Denken von Walter Eucken. Peter Lang, Frankfurt am Main 1993.
  - Földes Gábor: A pénzügyi alkotmányosság. Társadalmi Szemle 1996. 1. sz.
  - Friedrich, Holger B.: A European Economic and Financial Constitution. Convention Spotlight 2002. 5. sz. www.eu-reform.de
  - Grisi, Giuseppe: L'automia privata. Diritto dei contratti e disciplina costituzionale dell'economia. Dottore A. Guffrè Editore, Milano 1999
  - Gutmann, G. – Klein, W. – Paraskewopoulos, S. – Winter, H.: Die Wirtschaftsverfassung der Bundesrepublik Deutschland. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart-New York 1976
  - Hagen, Jürgen von: The Role of Budgeting Procedures for Improving the Fiscal Performance of the Member States of the EU. In A. Wildavsky – E. Zapico-Goni (eds): National Budgeting for Economic and Monetary Union, European Institute of Public Administration, the Netherlands 1994
  - Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest 2003
  - Hayek, F. A.: The Constitution of Liberty. A Gateway Edition. Henry Regnery Copmpany, Chicago 1972
  - Hill, Dilys M.: Rights and Their Realisation. In Ralph Beddard and Dilys M. Hill (ed.): Economic, Social and Cultural Rights, Progress and Achievements. Southampton Studies in International Policy, 1999
  - Isachsen, Arne Jon – Hamilton, Carl B. – Gylfason, Thorvaldur: Ismerjük meg a piacgazdaságot. Akadémia Kiadó, Budapest 1995
  - Hayek, F.A.: Law, Legislation and Liberty. Vol. 2. Vol. 3. University of Chicago Press, Chicago 1973
  - Isensee, Josef – Kirchhof, Paul: Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band IV. Finanzverfassung- Bundesstaatliche Ordnung. C.F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1990
  - Jellinek, Georg: System der subjektiven öffentlichen Rechte. 2nd ed. J. C. B. Mohr, Tübingen 1905
  - Joerges, Christian – Rödl, Florian: „Social Market Economy” as Europe’s Social Model? European University Institute, Florence, Department of Law, EUI Working Paper Law No. 2004/8. Italy 2004
  - Katrougalos, G.S.: The „Economic Constitution” of the European Union and the protection of social rights in Europe. www.iacloworldcongress.org/workshop/6
  - Katz, Alfred: Staatsrecht Grundkurs im öffentlichen Recht, 12. überarbeitete Auflage, C.F. Müller 1994
  - Kiss György: Az alapjogok kollíziója a munkajogban. Kézirat 2004.
  - Kiss György: Néhány észrevétel a „munkához való jog”, illetve a foglalkozás és a munkavégzés szabad megválasztása alapjogi minősítéséhez. In Tanulmánykötet Erdős Emil 80. születésnapja tiszteletére, Pécs 2005

- Kiss László (szerk.): Válogatott fejezetek a rendszeres alkotmánytan köréből. Pécs 1996
- Commeyers, Donald P.: The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. Duke University Press, Durham and London 1997
- Kondorosi Ferenc: A gazdasági-szociális jogokról. Eszmélet <http://eszmelet.tripod.com/40/kondorosi40.html>
  - Korinek, Karl: Zum begriff der Wirtschaftsverfassungsrechts. In: Wirtschaft und Verfassung in Österreich. Dr. Karl Korinek zum 65. Geburtstag. Herder, Wien-Freiburg-Basel 1972
  - Kurtán Lajos: Piacgazdaságtan. ELTE, Budapest 2001
  - Lehoczky Kollonay Csilla: Alkotmányos alapelvek a munkajogi szabályozásban. In: Munkaügyi igazgatás, munkaügyi bíráskodás. Ünnepi tanulmányok Radnay József 75. születésnapjára. Bíbor Kiadó, Miskolc 2002
  - Madison, G.B.: The Political Economy of Civil Society and Human Rights. Routledge Studies in Social and Political Thought 1998
  - Mestmäcker, E.-J.: Wirtschaftsordnung und Staatsverfassung. In: Ders.: Die sichtbare Hand des Rechts. Nomos, Baden-Baden 1975/78.
  - Mussler, Werner: Die Wirtschaftsverfassung der Europäische Gemeinschaft im Wandel. Von Rom nach Maastricht. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1998
  - Müller-Armack, Franz: Soziale Marktwirtschaft. In: Handwörterbuch der Sozialwissenschaften. Bd. 9. Stuttgart 1956
  - Nipperdey, Hans Carl: Soziale Marktwirtschaft und Grundgesetz. 3. Aufl. 1965
  - Huber E.R.: Wirtschaftsverwaltungsrecht. Band 1, 2. Auflage 1953
  - Sári János: A gazdasági, szociális, kulturális jogok alkotmányos alapjai. Acta Humana 1995. 18-19. sz.
  - Sári János: Alapjogok. Oriris Kiadó, Budapest 2004.
  - Sári János: Az alkotmányjog meghatározásához. Magyar Közigazgatás 1996. 8. sz.
  - Sárközy Tamás: A hatékonyabb kormányzásért. Magvető Kiadó, Budapest 1996
  - Schlecht, Otto: Jólét egész Európának a piacgazdaság előretörésével. OMIKK. 1998
  - Schmidt-Bleibtreu, Bruno – Klein, Franz: Kommentar zum Grundgesetz. 8. Auflage, Auflage Luchterhand, 1995
  - Sólyom László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest 2001
  - Stein, E. (Hrsg.): Kommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Luchterhand Verlag, Neuwied 1989
  - Stein, Ekkehard – Frank, Götz: Staatsrechts, 17. neuarbeitete Auflage. J.C.B. Mohr Siebeck, Tübingen 2000
  - Szalayné Sándor Erzsébet: Az Európai Unió közjogi alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs 2003
  - Szamel Katalin: A gazdasági, szociális, kulturális jogok értéke. Acta Humana 1993. Nr. 11.
  - Szigeti Péter: A szociális jogállam követelményeinek helyzete alkotmányos berendezkedésünkben: jelen, múlt és jövő? Magyar Jog. 2001. 5. sz.
  - Tercsák Tamás: Az alanyi jog újraélesztése – alanyi jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis XXXVIII-XXXIX (2001/2002)
  - Tettinger, Peter J.: Verfassungsrecht und Wirtschaftsordnung. – Gedanken zur Freiheitsentfaltung an Wirtschaftsstandort Deutschland. Deutsches Verwaltungsblatt 15. Mai 1999.
  - Újvári Árpádné Jankovics Kornélia – Kónya József: A gazdasági alkotmányosság története. Magyar Rendészet 2004. 1. sz.
  - Vörös Imre: A gazdasági jogalkotás és az Alkotmánybíróság. Alkotmánybíráskodás UNIO 1993
  - Vörös Imre: A tulajdonhoz való jog az Alkotmányban. Acta Humana 1995. 18-19. sz.
  - Vörös Imre: A tulajdonhoz való jog és az önkormányzatok. Önkormányzati füzetek 10.
  - Vörös Imre: Az EU-csatlakozás alkotmányjogi. Jogdogmatikai és jogpolitikai aspektusai. Jogtudományi Közlöny 2002. 9. sz.
  - Vörös Imre: Gazdasági alkotmányjogi egyes kérdései. Magyar Gazdasági Kamara. Jogi tagozat 1993
  - Weller Mónika: Emberi jogok és európai integráció. Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest 2000
  - Zeller Judit: A tulajdonhoz való jog az egyes tulajdontípusok tükrében. Kézirat. 2005
  - Zeller Judit: Kulturális jogok. Kézirat. 2005